

Abstrakt

Ve svých základních literárně-vědeckých a básnických studiích, ruští formalisté (Šklovskij, Tynjanov, Jakobson, atd....) slavně prohlašují, že se estetická zkušenost rovná konkrétní aktu vnímání, funkčně spuštěnému formální strukturou uměleckého nebo literárního díla. Tento estetický princip, který Šklovskij nazval „ozvláštnění“, hrál pomocnou roli v přispění ruských formalistů při založení a rozvoji literární teorie jako autonomní vědecké disciplíny. Také pravidelně inspiroval jiné myslitele a přinášel impulzy k produktivnímu novému pohledu na umění nebo literaturu, což je fakt, který podtrhuje svou důležitost a závažnost. Současně ovšem, „zvláštní“ úvahy formalistů o vnímatelné-formální podstatě umění a literatury podléhaly kritice za to, že jsou příliš úzké a nepostačující. Kritici často poukazovali na to, že navzdory své povrchní působivosti se klíčová tvrzení ruských formalistů opírají jen o řádku pro tento účel vytvořených psychologických hypotéz a jsou přespříliš podmiňovány svými specifickými vědeckými cíli a modernistickými předsudky. A což je ještě horší, jejich přístup byl důvěryhodně napadán za to, že je epistemologicky a sémioticky naivní a z toho, že zbavuje umění a literaturu „obsahu“ nebo významu, nemluvě o širším sociálním, kulturním, politickém nebo ideologickém významu.

V souvislosti se zřejmým protikladem mezi vytrválnou plodností umělecké-literární intuice ruských formalistů a její patrnou teoretickou křehkostí, účelem této studie bude přehodnocení skutečného konceptualního rozsahu jejich „estetika ozvláštnění“. Abych byl přesnější, rád bych dokázal, že postulát ruských formalistů, že umění nebo literatura mají jak moc, tak i funkci ovlivnit proces vnímání sebe samotné zahrnuje skutečně originální filozofické perspektivy, což je možno vyjádřit přesnými termíny a vrhat užitečné světlo na podstatu a význam estetické zkušenosti.

Poněvadž se tato studie zaměřuje na přehodnocení teoretické vitality klíčových estetických pojmů ruských formalistů, může být vykládána jako pokus bránit nebo alespoň přehodnotit obecnou platnost jejich vize estetiky. Avšak rád bych zde zdůraznil, že mou ambicí určitě není rehabilitovat estetické myšlenky ruských formalistů jako takové, ani nechci naznačit, že je možno je přímo bránit jako koherentní teorii. Navzdory historickému významu práce ruských formalistů není pochyb o tom, že jejich myšlenky, včetně „ozvláštnění“ samotného, jsou v každém případě zastaralé a zobrazují příliš mnoho významných a zřejmých trhlin. A navíc,

ruští formalisté sami nikdy neposkytli – ani se nesnažili poskytnout – koherentní, systematickou teorii umění, dokonce ani filozoficky konzistentní estetický model. Více než koncepty ruských formalistů samy, se proto budu zabývat originální perspektivou, kterou přinášejí a z ní plynoucím potenciálem, který budu systemizovat v přísnějších teoretických pojmech. Metodologickým zaměřením této studie bude hledat způsob, jak by bylo možno vytříbit a přizpůsobit oslnivý, ale stále robustní pohled ruských formalistů na podstatu umění a poskytnout mu ještě robustnější formulaci.

Je třeba dodat, že tento pokus rekoncipovat estetické teze ruských formalistů do ještě preciznější teorie není v žádném případě čistě spekulativní úkol. Naopak, je ospravedlněno faktem, že původně hrubé intuice ruských formalistů ve skutečnosti prošly pozitivním, pokud ne přímo komplexním vývojem směrem k větší koncepční vyzrálosti a byly úspěšně přeneseny do mnohem pevnějšího teoretického rámce. Především základní principy ruského formalizmu byly opětovně použity pražskými strukturalisty a následně hrály významnou roli v rozvoji strukturalismu ve Francii. Kvůli této historické úloze poskytuje strukturalismus jak specifický příklad systematického potenciálu myšlenek formalizmu, tak i konkrétní šablonu pro nové vyhodnocení rozsahu relevance jako systematické a přesné teorie. Z tohoto důvodu se tato studie zaměří na hledání plného významu a potenciálu estetiky ruských formalistů ve strukturalistické perspektivě. Protože myšlenky ruských formalistů mají těsný, ale často zavádějící blízký vztah s myšlenkami Husserla (nebo ruského filozofa Špeta) a nacházejí zajímavou odezvu v práci Merleau-Pontyho, rozšířím svůj rozbor také na fenomenologii a její vztah k strukturalismu.

Samozřejmě že centrální premisou mého projektu je, že přesvědčivé hodnocení filozofických implikací koncepce umění a literatury ruských formalistů stále chybí a že jako takové nabízí neodhalený a neprozkoumaný potenciál ve spojení jak se strukturalismem, tak i s fenomenologií. Takový předpoklad se může zprvu zdát překvapivý, neboť jak ruským formalistům, tak i jejich strukturalistickému dědictví se za ta léta dostalo více než hojnosti kritické pozornosti. Navíc, nehledě na předpokládané sblížení s Husserlem a Merleau-Pontym, fenomenologie je obvykle považována za soupeřící model, v mnoha důležitých bodech neslučitelný s myšlenkami ruských formalistů i s myšlenkami strukturalismu. Jisté historické okolnosti, které předcházely vývoji a přijetí raných sovětských myšlenek mohou ale jasně zdůvodňovat můj záměr. V celkovém výsledku, jak se již ukazuje od 90. let 20.

století, nepříznivé podmínky, jako nástup stalinismu, vypuknutí 2. světové války a nástup studené války přispěly k zamlžení specifické dynamiky a originality práce tak vlivných postav jako byli Bachtin, Jakobson, Vygotskij a ruští formalisté sami. Jako výsledek můžeme říci, že jejich role a význam ve vývoji jak strukturalismu, tak fenomenologie byly špatně pochopeny nebo opomenuty a že tradiční vysvětlení genealogie strukturalismu byly také významně pokřiveny.

Ve svém projektu budu postupovat ve dvou odlišných etapách. Nejprve načrtnu filozofickou originalitu estetických principů ruských formalistů a předložím argumenty, že byla poničena (část I). Potom se budu snažit rozptýlit nejdůležitější kritiku, obvykle zaměřenou proti těmto principům a znovu uvážím modalitu jejich adaptace v rámci jako je strukturální lingvistika a fonologie, ale i další těsný vztah s fenomenologií (část II). Takové pátrání by mělo ukázat, že zjevně problematické a restriktivní intuice k „zvláštní“ formální podstatě umění, literatury a estetické zkušenosti může dostat filozofický základ a může být vyjádřena logicky promyšleným způsobem, pomocí strukturální a fenomenologické teorie vnímání. Ve stručnosti, definujícím prvkem takové teorie je předpoklad, že zažíváme skutečnost a její předměty jako diferenciované, hierarchicky seřazené splývání nepřechodných, fenomenologických obsahů nebo významů. Jinými slovy, to znamená, že empirický svět sám sebe vytříbí ve vnímání tvarově expresivních, smysluplných, ale přesto konkrétních, materiálních struktur. Tato fenomenologická, strukturální a expresivní vize zkušenosti zahrnuje ontologii Heideggerianovy inspirace a postupně navrhuje soustavnou a přesvědčivou vizi umění jako prvotního prostředku aktualizace a „propůjčení formy“ realitě.

Tato studie se bude týkat různých témat (struktura vnímání, jazyk, smysl, podstata znaku, tělesnost, atd.), které stály v centru úvah mnohých disciplín (lingvistiky, literární vědy, psychologie, sémiotiky, filozofie atd.) a některých z nejvýznamnějších intelektuálních tradic minulého století (psychologie Gestaltu, hermeneutika, fenomenologie, strukturalismus, atd.). Omezený rozsah mého projektu však znamená, že jsem se většinou zřekl možnosti zařadit její závěry do širšího kontextu popřípadě hledat možnosti, jak je kriticky aplikovat v širším horizontu. Vše, čeho se zde pokouším dosáhnout, je dále objasnit filozofickou dimenzi základních estetických myšlenek ruských formalistů a zdůraznit jasnější, systematictější náležitosti aktuálních a potenciálních spojení koncepčního zrání v doplňkovém rámci strukturalismu a fenomenologie.